

Stanisław Grabias

Kontaminacje we współczesnym języku polskim - próba charakterystyki

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Nauki Filozoficzne i Humanistyczne 25, 117-145

1970

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Stanisław GRABIAS

Kontaminacje we współczesnym języku polskim. Próba charakterystyki

Контаминации в современном польском языке

Contaminations dans la langue polonaise contemporaine. Essai de caractéristique

Różne definicje kontaminacji zgodnie potwierdzają właściwie tylko jedną cechę tego procesu słowotwórczego.¹ Mianowicie tę, że kontaminacja jest swoistym rodzajem kompozycji dwu jednostek leksykalnych.² Tę swoistość kompozycji określa się kilkoma terminami. W literaturze językoznawczej nazywa się ją wymiennie skojarzeniem, mieszaniem lub skrzyżowaniem, w psychologicznej zaś zagęszczeniem lub zbiciem³ owych jednostek.

Utarło się przekonanie, że kontaminacja w języku polskim jest zjawiskiem pozasystemowym, w którym krzyżowanie wyrazów oparte jest na „momentach realnoznaczeniowych i bezwładnych, „sennych” i nieobliczalnych skojarzeniach”.⁴ Skojarzenia te „dokonują się w taki sposób, który właśnie przez swoją przypadkowość nie może być wzorem i normą dla innych wypadków”.⁵ Autorzy *Gramatyki historycznej języka polskiego*

¹ Zgodnie z tradycją terminu kontaminacja będziemy używali na oznaczenie procesu oraz tworu powstałego w wyniku owego procesu, choć analogicznie do derywacji i derywatu należałoby te dwa zjawiska różnicować, stosując terminy: kontaminacja i kontaminat.

² Mówi się o kontaminacji wyrazów, związków frazeologicznych, konstrukcji składniowych, a nawet formantów. W pracy niniejszej interesować nas będą zagadnienia związane z kontaminacją wyrazową.

³ Por. np. T. Bilikiewicz: *Psychiatria kliniczna*, Warszawa 1966, s. 94. Także Z. Kordyl: *Psychologiczne problemy afazji dziecięcej*, Warszawa 1968, s. 121.

⁴ W. Doroszewski: *Kontaminacja a derywacja* [w:] *Studia i szkice językoznawcze*, Warszawa 1962, s. 257.

⁵ *Ibid.*, s. 257.

także stwierdzają, że „procesy kontaminacji mają w pojedynczych wyrazach charakter indywidualny i niepowtarzalny ani nie dają się ująć w uogólniające prawidła”.⁶

Podaje się w zasadzie dwie przyczyny krzyżowania się wyrazów: podobieństwo znaczeń i podobieństwo form. J. Otrębski w jedynej książce o kontaminacji w języku polskim stwierdza, iż „kontaminacja polega na tym, że wyrazy o znaczeniu bliskim, a niekiedy nawet t y m s a m y m wytwarzają trzeci wyraz, zawierający elementy ich obu”.⁷ Semantyczne podłoże powstawania kontaminacji akcentuje także W. Doroszewski⁸ i autorzy *Gramatyki historycznej języka polskiego*⁹.

Również D. Buttler¹⁰, obserwując liczne przykłady zamierzonych kontaminacji języka literackiego, odrzuca jakąkolwiek przypadkowość znaczeniową komponentów¹¹. „Forma słowotwórcza” komponentów kontaminacji jest według niej elementem „zupełnie przygodnym”, a skoro przygodnym, to dla procesu ich kojarzenia nieistotnym.

W literaturze dialektologicznej natomiast akcentuje się dźwiękowe podobieństwo wyrazów krzyżujących się. W nowszych pracach dialektologicznych¹² terminem kontaminacja obejmuje się te wypadki tzw. etymologii ludowej, które J. Karłowicz nazwał arradykacją i assonacją. Przyczyną bezwiednego krzyżowania się wyrazów jest tu bądź podobieństwo znaczeniowe i formalne (dźwiękowe) jednocześnie (arradykacja), bądź tylko formalne (assonacja).¹³ Motywacja znaczeniowa może więc zachodzić, ale nie musi.

Analogicznie jak w gwarach powstają według J. Rossowskiego kontaminacje u dzieci.¹⁴

⁶ Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Spławiński, S. Urbańczyk: *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1965, s. 192.

⁷ J. Otrębski: *Życie wyrazów w języku polskim*, Poznań 1948, s. 1.

⁸ Por. artykuł: *Kontaminacja a derywacja*, s. 257.

⁹ Klemensiewicz, Lehr-Spławiński, Urbańczyk: *op. cit.*, ss. 191—192.

¹⁰ D. Buttler: *Polski dowcip językowy*, Warszawa 1968, s. 109.

¹¹ Terminem komponent okrešlam tu jeden z wyrazów wchodzących w skład kontaminacji; składnik kontaminacji.

¹² Por. np. S. Bąk: *Gwara okolic Kramska w powiecie konińskim*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1968, s. 101. Także S. Warchol: *Gwara dawnej Ziemi Stężyckiej*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1967, s. 120.

¹³ O podziale „etymologii ludowej” na „assonacje” i „arradykacje” zob. J. Baudouin de Courtenay: *O ogólnych przyczynach zmian językowych*, „Pr. Fil.” 1891, s. 27. Także M. Kruszewski: *O „analogii” i „etymologii ludowej”* [w:] *Wybór pism*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1967, s. 5.

¹⁴ Por. J. Rossowski: *Etymologie dziecinne i kontaminacje*, „P. J.” 1937/38, s. 8. Dokładniej o tym zob. charakterystyka typów kontaminacji w niniejszej pracy.

Dla zrozumienia mechanizmu procesu kontaminacji niezwykle pouczające są jej przykłady z tzw. przejęzyczeń i innych rodzajów zakłóceń mowy, np. z afazji. W przejęzyczeniach, podobnie jak i w innych błędach językowych, „elementami wywołującymi wykołajenie [...] mogą być elementy brzmień albo elementy znaczeń”.¹⁵

Kontaminacja w afazji bywa najczęściej wynikiem mechanicznej perwersji słownej¹⁶ i dlatego znaczenie komponentów jest tu zupełnie nieistotne.

Niekiedy do kontaminacji zalicza się a d i d e a c j ę¹⁷, choć w literaturze dialektologicznej proces ten jest określony bardzo wyraźnie. Za adideację uznaje się takie „przeinterpretowanie” znaczeniowe wyrazu pod wpływem innego, podobnego mu dźwiękowo, które nie powoduje zmian formalnych¹⁸, np. wiązanie wyrazu *kościół* z *kością* (Żebr. 126). W pracy niniejszej tworów adideacji nie bierzemy pod uwagę, bo nie stanowią one nowotworów strukturalnych.

Jak z przedstawionego przeglądu wynika, badania nad kontaminacją uważano za marginalne i wycinkowe, choć samo zjawisko uznaje się za częste w języku polskim.¹⁹ Jedyne bogaty materiał z genetycznie różnych rodzajów kontaminacji pozwoli wyjaśnić: 1) o ile kontaminacja jest procesem nieobliczalnym, nie dającym się ująć w uogólniające prawidła; 2) na czym strukturalnie polega proces krzyżowania się komponentów; 3) jaki jest udział form komponentów w strukturze kontaminacji; 4) jak pod względem semantycznym wygląda dobór komponentów; 5) jak przedstawia się stosunek znaczenia kontaminacji do znaczeń jej komponentów;

¹⁵ Taką definicję mechanizmu powstawania błędów językowych daje W. Doroszewski: *Fizjologiczny mechanizm błędów językowych*, „P. J.” 1950, z. 4, s. 4.

¹⁶ Przykładem tego rodzaju kontaminacji jest podany przez M. Maruszewskiego (*Afazja*, Warszawa 1966, s. 260) twór *piestrzeń*, powstały w ten sposób, że choremu kazano powtórzyć słowo *przeźren*, po uprzednio wypowiedzianym wyrazie *pies*.

¹⁷ Np. H. Kurkowska i S. Skorupka (*Stylistyka polska*, Warszawa 1964, s. 112) zjawisko adideacji ilustrują między innymi przykładem *szewroletariat*, który zaliczymy do kontaminacji, bo przez skrzyżowanie wyrazów: *proletariat* + *szewrolet* powstał nowotwór strukturalny, i przykładem *piwonia* 'piwo', który jest klasyczną adideacją.

¹⁸ Por. np. interpretację: Baudouin de Courtenay: *op. cit.*, s. 29. W „adideacji” struktura dźwiękowa wyrazu nie zmienia się, w przeciwieństwie do „arradykacji” i „assonacji”, w wyniku których powstaje nowotwór strukturalny.

¹⁹ Między innymi Doroszewski (*Kontaminacja a derywacja*, s. 258) stwierdza: „Nie ulega wątpliwości, że kontaminacja jest zjawiskiem częstym i dokładne opracowanie materiału rzeczowego byłoby zasługą”. Stwierdzenie to niezwykle zachęca do dalszych badań, przy czym praca niniejsza stanowi jedynie skromną próbę opisu niektórych aspektów tego złożonego zjawiska.

6) jakie istnieją różnice między genetycznie różnymi typami tworów kontaminacyjnych.

Przy zbieraniu materiału kierowałem się kryterium strukturalnym, uznając za kontaminację taką nową jednostkę leksykalną, która powstała w wyniku zamierzonego lub mimowolnego skrzyżowania się dwu wyrazów (komponentów).

Materiał pochodzi z różnych odmian języka polskiego i obejmuje około 1000 przykładów. Znajdują się tu kontaminacje z języka literackiego i gwar regionalnych, z języka potocznego i gwar środowiskowych takich jak gwara studencka²⁰ i różne odmiany gwary warszawskiej. Zebrałem ponadto trochę przykładów kontaminacji dziecięcych i kontaminacji zaliczanych do patologii mowy, tj. tzw. przejęzyczeń i przykładów z afazji.

Tak różnorodny materiał utrudnia wprawdzie opis zjawiska kontaminacji, być może pozwoli jednak ściślej odpowiedzieć na postawione wyżej pytania.

CHARAKTERYSTYKA STRUKTURALNA

Pod względem budowy formalnej, kontaminacja jest rodzajem kompozycji polegającej na zespoleniu całych form wyrazowych lub ich części w jedną całość formalną, na zasadzie węzła lub węzłów kontaminacyjnych.

WĘZEL KONTAMINACYJNY

Zilustrujmy zjawisko węzłów kontaminacyjnych i ich funkcje kilkoma przykładami kontaminacji różnego typu: w literackim tworze *widmotor* 'samochód bez kierowcy' (ŻW 290/68) da się z łatwością wydzielić komponenty: *widmo* i *motor*. Komponenty te są połączone w jedną całość strukturalną, wspólną dla nich, cząstką *-mo-*, która w paratezie²¹ kompozycji stanowi wygłos członu pierwszego i nagłos drugiego. Cząstka ta wiąże formy obydwu komponentów i dlatego nazwiemy ją *węzłem kontaminacyjnym*.

Węzeł kontaminacyjny powstaje przez wyodrębnienie z fonologicznego składu komponentów takich samych fonemów i połączenie ich we wspólną dla nich obydwu cząstkę strukturalną. Cząstka ta w przeciwieństwie do tzw. spójki, spotykanej w złożeniach, nie jest morfemem, choć również stanowi element kompozycyjny. Węzeł kontaminacyjny, podobnie jak „wę-

²⁰ Bogaty materiał gwary studenckiej pochodzi z rękopisu „Słownika gwary studenckiej” (autorzy: L. Kaczmarek, T. Skubalanka, S. Grabias).

²¹ Terminem „parateza”, określam luźną grupę wyrazową będącą odpowiednikiem kontaminacji. Termin ten zastosował A. Heinz w odniesieniu do złożzeń, por. id.: *Funkcja egzocentryczna rzeczownika*, Wrocław 1957.

zeł morfologiczny" w derywatach, jest elementem, w którym następuje zatarcie ostrej granicy między składnikami kontaminacji. W związku z tym w strukturze kontaminacji granica ta rozszerza się na cały węzeł i on właśnie pełni tu funkcję delimitacyjną. Węzeł jest więc nie tylko elementem wiążącym formy komponentów, lecz także rozgraniczającym ich udział w strukturze kontaminacji.²²

Połączenie składników paratezy na zasadzie węzła kontaminacyjnego nazwiemy *s k r z y ż o w a n i e m*.

W omawianym wyżej przykładzie *widmotor* węzeł kontaminacyjny składa się z dwu fonemów. Jednakże liczba fonemów wchodząca w jego skład jest nieokreślona i może wahać się od jednego do kilku²³, np. lit. *denaturek* 'Turek — nieboszczyk' (denat) (Butt. 114), lit. *afrykasy* 'owoc afrykańskie': *Afryka* + *frykasy* (Butt. 115).

W kontaminacji [*te*]rrroetyk 'teoretyk terroryzujący innych': *terror* + *teoretyk* (Styl. 112) możemy zaobserwować dwa rodzaje węzłów: jeden z nich pełni w strukturze kontaminacji funkcję delimitacyjną (stanowią go dwa fonemy wygłosowe komponentu pierwszego i takie same śródgłosowe fonemy komponentu drugiego: -or-), drugi znajduje się w nagłosie kontaminacji (składa się z dwu nagłosowych fonemów identycznych dla obydwu składników: te-), i pełni jedynie funkcję kojarzącą²⁴ (zwiększa dźwiękowe podobieństwo komponentów, przez co ułatwia ich dobór). Węzeł taki nazwiemy *węzłem kojarzącym*. Może on występować nie tylko w nagłosie kontaminacji, lecz także w wygłosie i rzadziej w śródgłosie jej struktury, o czym niżej.

Zdarzają się również kontaminacje tego typu co: stud. [*czar*]ownichująca 'brzydka dziewczyna': *czarownica* + *czarująca*, w których granica udziału komponentów znajduje się poza węzłem i nie jest zatarta. Węzeł spełnia tu tylko funkcję kojarzącą.

Analiza powyższych przykładów pozwala nam stwierdzić, że istnieją kontaminacje jednowęzłowe oraz wielowęzłowe²⁵ i takich terminów będziemy używali w dalszej części pracy.

ponentów jest węzłem z punktu widzenia genetycznego. Natomiast z punktu widzenia opisowego (synchronicznego) jest elementem delimitacyjnym.

²² W zebranych materiale największymi były węzły pięciofonemowe, natomiast najwięcej przykładów było z trójfonemowymi.

²⁴ Niemożliwością jest ustalenie, czy owo te- w kontaminacji *terroretyk* pochodzi tylko z wyrazu *terror*, czy jest również elementem wyrazu *teoretyk*. Dla ułatwienia interpretacji przyjmuję takie wspólne fonemy za węzły, jednakże o innej funkcji niż węzły omówione poprzednio.

²⁵ Nieliczne przykłady tego typu co: stud. *kapcylinder* 'kapelus': *kapelus* + *cylinder*, lit. *bachczyński* 'przezvisko': *Bach* + *Galczyński* (Butt. 119), wskazują na to, że mogą istnieć również kontaminacje z węzłem zerowym. W zebranych materiale przykładów tych jest jednakże tak mało, że w ogólnej klasyfikacji pomijam je.

UDZIAŁ FORM KOMPONENTÓW W STRUKTURZE KONTAMINACJI²⁸

W skład kontaminacji mogą wchodzić pełne formy wyrazowe obydwu komponentów, np. lit. *dziennikarzelek*: *dziennikarz* + *karzelek* (Butt. 166), pełne formy wyrazowe jednego z komponentów i uszczuplone o fonem lub kilka fonemów formy drugiego z nich, np. stud. *artykuły seksyjne*: *seks* + *tekstylne*, lit. *degenerał* 'zdegenerowany generał': *degenerat* + *generał* (Butt. 118).

Istnieją również kontaminacje o uszczuplonych fonologicznie obu składnikach paratezy. Obydwa człony tworu kontaminacyjnego nie są pełnymi formami wyrazowymi, np. lit. *porzesty* 'owoce': *porzeczeki* + *agresty* (Butt. 115), stud. *szklanuszek*: *szklanka* + *garnuszek*.

FORMALNA KLASYFIKACJA MATERIAŁU

Ze względu na liczbę węzłów i udział form wyrazowych w strukturze kontaminacji całość zebranego materiału da się poklasyfikować w sposób następujący:

I. Kontaminacje jednowęzłowe, powstałe przez skrzyżowanie: A — pełnych form obydwu komponentów; B — pełnej formy komponentu pierwszego i fonologicznie uszczuplonej formy drugiego; C — uszczuplonej fonologicznie formy komponentu pierwszego i pełnej formy drugiego; D — uszczuplonych fonologicznie form obydwu komponentów.

II. Kontaminacje wielowęzłowe powstałe przez skrzyżowanie: A — pełnej formy komponentu pierwszego i fonologicznie uszczuplonej formy drugiego; B — uszczuplonej fonologicznie formy komponentu pierwszego i pełnej formy drugiego; C — uszczuplonych fonologicznie form obydwu komponentów.

W taki opisanej strukturze kontaminacji z łatwością da się określić miejsce węzłów. Węzeł, który nazwaliśmy delimitacyjnym znajduje się w miejscu zetknięcia się form komponentów, a więc: a) w wygłosie komponentu pierwszego i nagłosie drugiego, jeśli w skład kontaminacji wchodzi pełne ich formy (zob. niżej przykłady gr. I — A), b) w wygłosie pierwszego i śródgłosie drugiego w kontaminacjach o pełnej formie komponentu

²⁸ Ze względu na intensywność udziału form komponentów w strukturze kontaminacji Buttler (*op. cit.*, s. 120) dzieli twory kontaminacyjne na kontaminacje i upodobnienia leksykalne. Do kontaminacji zalicza takie twory, w formie których istnieje mniej więcej równy wkład obu komponentów, do upodobnień zaś te, których struktura „opiera się na jednym z nich, zmodyfikowanym fonetycznie pod wpływem drugiego”. Jednakże sama autorka tego podziału słusznie zauważa, że zarówno kontaminacje, jak i upodobnienia leksykalne mają „identyczny mechanizm powstania, a różnice między nimi nie zawsze są wyraziste”. Podział zastosowany przez D. Buttler może być przydatny przy omawianiu funkcji stylistycznej tego rodzaju tworów.

pierwszego i uszczuplonej drugiego (gr. I — B i II — A), c) w śródgłosie pierwszego i nagłosie drugiego w kontaminacjach o uszczuplonej formie komponentu pierwszego i pełnej drugiego (gr. I — C i II — B), d) w śródgłosie obydwu komponentów, jeśli w skład kontaminacji wchodzi uszczuplone ich formy (gr. I — D i II — C).

Węzeł kojarzący w kontaminacjach wielowęzłowych znajduje się w nagłosie kontaminacji, jeśli w jej skład wchodzi pełna forma komponentu pierwszego (gr. II — A), lub w wygłosie, jeśli w skład kontaminacji wchodzi pełna forma komponentu drugiego (gr. II — B). W kontaminacjach o uszczuplonych formach obydwu komponentów węzeł ten znajduje się w wygłosie lub nagłosie (gr. II — C). Istniejące odstępstwa od tych uogólnień zaznaczam w niżej podanych przykładach.

Oto różnego typu przykłady ilustrujące wyżej przytoczony podział formalny:

I. KONTAMINACJE JEDNOWĘZŁOWE

A. Kontaminacje o pełnych formach obydwu komponentów: lit. *norwidma* 'epigoni poezji współczesnej': *Norwid* + *widma* (Fic. 50); lit. *kalamburda* 'złośliwie o Nowaczyńskim': *kalambur* + *burda* (Butt. 116); lit. państwo *inwazjatyckie* 'o Japonii': *inwazja* + *azjatyckie* (Butt. 117); lit. *ściekawostka*: 'o tekście dotyczącym ścieków': *ściek* + *ciekawostka* (ŻW 288/68); lit. *dekretyn* 'biurokrata': *dekret* + *kretyn* (Butt. 113); lit. *gorrelacja* 'o tekście prasowym dotyczącym pożaru': *gore* + *relacja* (ŻW 207/68); lit. *seksplodzja* 'o częstych dyskusjach na tematy seksualne': *seks* + *eksplozja* (Głos Pracy 1/70); stud. *agiechamy* 'o studentach AGH': *agiecha* + *chamy*; stud. *uniweraj* 'uniwersytet': stud. *uniwer* + *raj*; stud. *supersamiec*: 'sklep Super-sam': *super-sam* + *samiec*.

B. Kontaminacje o pełnej formie komponentu pierwszego i fonologicznie uszczuplonej formie drugiego: lit. *piórokracja* 'biurokracja': *pióro* + *biurokracja* (Butt. 122); lit. *Johanty* 'przezwiśko': *Johan* + *Konstanty* (Butt. 119); lit. *szewroletariat* 'o dostojnikach': *szewrolet* + *proletariat* (Styl. 112); sport. *świnialista* 'ten, kto nieuczciwie dostał się do finału': *świnia* + *finalista* (Lip. 133); stud. *cygarosy* 'papierosy': *cygarno* + *papierosy*; stud. artykuły *seksstylne* 'bielizna damska': *seks* + *tekstylne*; stud. *poligonalia* 'obóz studium wojskowego': *poligon* + *juwenalia*; dial. *chlebanijó* 'plebania': *chleb* + *plebania* (Bąk 101).

W niektórych przykładach tej podgrupy węzeł pełni tylko funkcję kojarzącą; granica między formami komponentów znajduje się poza węzłem i nie jest zatarta, np. stud. [l]en*lirant* 'spryciarz, szczęściarz': *leń* + *lawirant*; dial. [d*r*]y*llować* 'drałować, biec pędem': *dryl* 'siewnik' + *drałować* (Bąk 102); przejeź. [b*u*]t*ylki* 'buciki': *buty* + *buciki* (Klem. 34); przejeź. [p*ie*]s*zoltą* 'piechota': *pieszo* + *piechota* (Klem. 34).

C. Kontaminacje o uszczuplonej fonologicznie formie komponentu pierwszego i pełnej formie drugiego: lit. *honoraryjczyk* 'antysemista zachłanny na pieniądze': *honorarium* + *aryjczyk* (Butt. 117); lit. *perfidiasz* 'obłudny rzeźbiarz': *perfidny* + *Fidiasz* (Butt. 115); lit. *mlektura* 'o tekście prasowym dotyczącym mleka': *mleko* + *lektura* (ŻW 194/68); lit. *widelicje* 'połknięty widelec': *widelec* + *delicje* (ŻW 269/68); lit. *przywada* 'przywara': *przywara* + *wada* (Żebr. 150); stud. *szczajnik* 'czajnik': *szczać* + *czajnik*; pot. sprawy *przyziemskie* 'przyjemne': *ziemskie* + *przyziemne*; og. pol. *mamruczeć* 'mamrotać': *mamrotać* + *mruczeć* (Otręb. 53); dial. *znależniki* 'naleśniki': *znaleźć* + *naleśniki* (Bąk 102); og. pol. *głaskać*: *gładzić* + *laskać* (Otręb. 31); dial. *dziewanda* 'dziewanna': *dziewanna* + *Wanda* (Malin. 137); dial. *ogarnitur* 'garnitur': *ogarnąć się* + *garnitur* (Żebr. 150); przejęz. *papierścionki* 'papierosy': *papierosy* + *pierścionki* (Klem. 35); przejęz. *nie rozdejmuj* (swetra): *nie rozbieraj się* + *nie zdejmuj* (Klem. 34).

Tu również węzeł może pełnić tylko funkcję kojarzącą, a granica udziału komponentów w strukturze kontaminacji znajduje się poza węzłem, np. lit. [*wyświe*]ch|*cony* 'wyświechtany': *wyświechtany* + *wyświecony* (Żebr. O formach., 150); dial. *o[kwit]y* 'obfity': *obfity* + *kwit* 'pojęcie bujnego kwitnienia' (Karł. 424); przejęz. *gdzieśmy to za[po]szły*: *zaszły* + *poszły* (Klem. 34).

D. Kontaminacje o uszczuplonych fonologicznie formach obydwu komponentów: lit. *ponureska*: *ponura* + *humoreska* (Styl. 113); lit. *warszałek* 'prezydent Warszawy': *Warszawa* + *marszałek* (Butt. 112); stud. *szklanuszek* 'kubek bez ucha': *szklanka* + *garnuszek*; stud. *miętolowe* 'mentolowe': *miętowe* + *mentolowe*; og. pol. *młokcina* 'wierzba rosnąca przy wodach': *rokicina* 'rodzaj wierzby' + *młoka* 'moczar, bagno' (Otręb. 59); stp. *bestwić się* 'doprowadzić do stanu dzikości': *bestia* + *pastwić się* (Otręb. 7); dial. *skrobowaty* 'chropawy': *skrobać* + *chropowaty* (Bąk 102); dziec. *kopatka* 'łopatka': *kopać* + *łopatka* (Worosz. 137); dziec. *allówek* 'ołówek': *Alla* 'imię dziewczynki' + *ołówek* (Górn. 43); przejęz. *płuca rozszerzone ileś milometrów*: *milimetr* + *kilometr* (Dor. 2); przejęz. *głuchownej*: *głuchoty* + *słownej* (zasłyszane); afaz. *ugurak* 'ogórek': *ogórek* + *burak* (Kania 149); afaz. *uburek* 'ogórek': *burak* + *ogórek* (Kania 149).

Podobnie jak w poprzednich grupach węzeł może pełnić tylko funkcję kojarzącą. Węzeł taki przyjmuje pozycję nagłosową, śródgłosową lub wygłosową w strukturze kontaminacji. Granica udziału komponentów znajduje się poza węzłem. Np. lit. [*komi*]s|*wojażer* 'ten, kto w czasie wycieczek zagranicznych kupuje towary i sprzedaje w komisie': *komis* + *komiwojażer* (Butt. 125); lit. [*pod*]p|*ój* 'o sportowcach wyjeżdżających za granicę': *podpić sobie* + *podbój* (Butt. 124); lit. *marksilstencjal[iści]* 'o

współczesnej młodzieży': *marksści* + *egzystencjaliści* (Butt. 111); stud. [ścier]wleczka 'ścierka do naczyń': *ścierwo* + *ściereczka*; stud. s[pi]wiał się 'upijać się piwem': *spjiać się* + *piwo*; og. pol. [ch]udlerlawy: *chudy* + *cherlawy* (Otręb. 35); og. pol. pe[st]ka: stp. *pecka* 'pestka' + *kostka* 'pestka' (Otręb. 79); dial. [org]al'nija 'georgia': *organy* + *georgia* (zaśyszane — Sól, k. Biłgoraja); dial. [kla]plisz 'klucz': *klapać* + *klawisz* (Bąk 101); dziec. [si]eldanko 'śniadanie': *siedzieć* + *śniadanko* (Kaczm. 63); przejęz. [ods]tłuń się 'posuń się': *odstąp* + *odsuń się* (Klem. 34); przejęz. to będzie dla [bab]u[pc]i: *babci* + *babusi* (Klem. 34); przejęz. woda szum[lu]j[ąca] 'musująca': *szumiąca* + *musująca* (Klem. 34); afaz. [t]u[am] 'tam': *tu* + *tam* (Kania 149); afaz. dzieci [maleń]skie: *maleńkie* + *maleństwa* (Memp. 79).

II. KONTAMINACJE WIELOWĘZŁOWE

A. Kontaminacje o pełnej formie komponentu pierwszego i fonologicznie uszczuplonej formie drugiego: lit. [majs]nerszytki 'o książkach Meisnera': *Majsner* 'Meissner' + *majsterszytki* (Butt. 108); stud. [par]nasol 'parasol': *parnas* + *parasol*; stud. [m]ondurek 'mundur wojskowy': *MON* + *mundurek*; stud. [l]iser 'krętać': *lis* + *leser*; gw. warsz. i pot. [kl]apsydra 'klepsydra': *klaps* + *klepsydra* (Wiecz. SGW); dial. [ka]likatura 'połamaniec': *kalika* + *karykatura* (Bąk 102); dial. g[i]czel 'gruba noga': *gicz* + *piszczel* (Bąk 102).

B. Kontaminacje o uszczuplonej fonologicznie formie komponentu pierwszego i pełnej formie drugiego: lit. fortyfik[cje] 'słabe fortyfikacje': *fortyfikacje* + *fikcje* (Butt. 122); lit. symula[t] 'mulat udający białego': *symulant* + *mulat* (Butt. 115); stud. erotu[man] 'kobieciarz': *erotoman* + *tuman*; stud. satysfi[kcja] 'wątpliwa satysfakcja': *satysfakcja* + *fikcja*; dial. impyn[t] 'impet': *impet* + *pynt* (Bąk 102); dial. posta[runek] 'posterunek': *posterunek* + *starunek* 'staranie się' (Bąk 101).

W badanym materiale zdarzają się twory o dwu węzłach rozgraniczających. Powstają one w ten sposób, że do całej struktury komponentu drugiego, który stanowi źródło kontaminacji, dodaje się fonemy komponentu pierwszego. Węzły tworzą się w nagłosie i wygłosie komponentu drugiego, np. pot. odsuperować 'odseparować': *odseparować* + *super* (Żebr. 84); lit. antysejmityzm: *antysemityzm* + *sejm* (Butt. 131); stud. inkoguto 'inkognito': *inkognito* + *kogut*.

C. Kontaminacje o uszczuplonych fonologicznie formach obydwu komponentów: lit. [s]andawar 'przezwisko': *Sandauer* + *stawar* (Butt. 119); pot. [r]ynsztowanie 'rusztowanie': *rusztowanie* + *rynsztok* (Żebr. 48); stud. uniwer[s]ytutka 'źle prowadząca się studentka': *uniwersytet* + *prostytutka*; gw. warsz. [d]ługorzędny 'długi': *długi* + *drugorzędny* (Wiecz.

SGW); dial. [m]azajka 'wzór barwny bez kwiatów': mazać + mozaika (Bąk 102); dziec. [k]ukulenia 'pieluszka': kukulka + kikulenia (Górn. 43); przejęz. [s]łolik 'stolik — po rozmowie o słowniku': słownik + stolik (własne); przejęz. parabe[la] 'parabola': parabola + karabela (Żebr. 49); afaz. kra[wa] 'trawa': krowa + trawa (Mar. 261).

Niekiedy wszystkie węzły pełnią tylko funkcję kojarzącą, np. lit. [o]dur¹man[ie] 'ogłupieć': odurzyć + otumanić (Żebr. 150); og. pol. [świe]r¹got[ac]: świergotać + świerkać (Otręb. 104); dial. [ksz]t¹ol[ie] 'szkolić': kształcić + szkolić (Bąk 102); pot. [przekon]yw¹u[jacy]: przekonujący + przekonywający.

Powyższe obserwacje dotyczące struktury tworów kontaminacyjnych nasuwają wniosek, że kontaminacja strukturalnie jest formacją najbliższą złożeniu właściwemu; zarówno komponenty złożenia, jak i kontaminacji połączone są pewnym elementem strukturalnym.

W złożeniach elementem tym jest samodzielny, jednofonemowy morfem (spójka), pojawiający się zawsze w określonym miejscu w strukturze złożenia (w miejscu zetknięcia się składników). W kontaminacji zaś element łączący komponenty został wyabstrahowany z ich składu fonicznego (nie jest więc samodzielny) i składa się z fonemu lub kilku fonemów. Miejsce jego w strukturze kontaminacji zostało również określone: jest nim miejsce zetknięcia się struktur fonicznych komponentów.²⁷

Dobór komponentów w złożeniach pod względem formalnym teoretycznie nie ma granic, mogą się w nie łączyć wszystkie wyrazy samodzielne. Natomiast dobór komponentów kontaminacji jest mniej lub bardziej ograniczony strukturą węzła lub węzłów. Zależność ta sprowadza się do zasady kojarzenia komponentów przez podobieństwo dźwiękowe: im więcej węzłów i im są one fonetycznie większe, tym większe staje się podobieństwo dźwiękowe komponentów i większa możliwość ich kojarzenia.²⁸

Zasadnicza różnica formalna między złożeniami a kontaminacjami polega na tym, że w skład kontaminacji mogą wchodzić niepełne formy komponentów, co przybliży niektóre twory kontaminacyjne do typu skrótowców sylabowych i tzw. złożeniowców. Jednakże w skrótowcach uszczupleniu ulegają końcowe części wyrazów wchodzących w skład ich struktury, zaś w kontaminacjach omawianego typu końcowa część komponentu

²⁷ Chodzi tu o węzeł pełniący funkcję delimitacyjną w strukturze kontaminacji. Powyższej zasady umiejscowienia węzła kontaminacyjnego nie potwierdzają tylko te kontaminacje z węzłem kojarzącym, w których granica między strukturami komponentów znajduje się poza węzłem.

²⁸ Większość przykładów wielowęzłowych, to kontaminacje powstałe na zasadzie podobieństwa dźwiękowego.

pierwszego i początkowa drugiego. Uszczuplenie formy komponentu kontaminacji odbywa się najczęściej niezgodnie z granicami morfologicznymi wyrazu.

Omówione wyżej cechy, mianowicie: fonologiczna (a nie morfologiczna) struktura węzła, dźwiękowa zasada kojarzenia komponentów, oraz nierespektowanie granic morfologicznych pozwalają na stwierdzenie, że kontaminacja stanowi przykład ingerowania procesów fonetycznych w procesy słowotwórcze. Tendencje fonetyczne zakłócają tu przebieg procesów morfologicznych.

CHARAKTERYSTYKA ZNACZENIOWA

Biorąc pod uwagę stosunek znaczenia całego tworu kontaminacyjnego do znaczeń jego komponentów analiza pozwala wydzielić dwie zasadnicze grupy przykładów:

I — kontaminacje będące jako twór semantyczny wypadkową²⁹ znaczeń obydwu komponentów;

II — kontaminacje kontynuujące znaczenie jednego z komponentów.

I. KONTAMINACJE BĘDĄCE WYPADKOWĄ ZNACZEŃ KOMPONENTÓW

Twory te, podobnie jak złożenia i zestawienia, stanowią zespolenie dwu składników na zasadzie szeregu (koordynacja), np. *brzaskwiśnie* = *brzaskwinie* — *wiśnie* (Butt. 113), lub związku (subordynacja)³⁰, np. *afrykasy* = *frykasy* (owoce) z *Afryki* (Butt. 115). Zanim przejdziemy więc do szczegółowego omówienia stosunków znaczeniowych, bliższe spojrzenie na stosunki syntaktyczne zachodzące między komponentami wydaje się konieczne. Stosunki te są w tworze kontaminacyjnym zatarte i możemy je odtworzyć tylko na drodze analizy paratezy.

STOSUNKI SYNTAKTYCZNE W PARATEZIE

A. Przy zespoleniu komponentów na zasadzie szeregu dokonuje się typowa koordynacja: komponenty pozostają do siebie w stosunku logicznie równorzędnym, są więc i określane i określające zarazem, a forma syntaktyczna żadnego z nich nie jest zależna od drugiego, np. lit. *porzesty: porzeczeki* — *agresty* 'rodzaj owoców' (Butt. 115); *Johanty: Johan* — *Konstanty* 'skrzyżowanie imion Bacha i Gałczyńskiego' (Butt. 119); *widmotor: motor* — *widmo* 'samochód bez kierowcy' (ŻW 290/68); lit. *stażon-*

²⁹ Termin „wypadkowa znaczeń” jest tu nadrzędny w stosunku do używanych niżej terminów: „suma znaczeń” i „kumulacja znaczeń” (komponentów).

³⁰ Taką definicję złożzeń daje Hein z: *op. cit.* s. 155.

koś: *stażysta* — *żonkoś* (ZW 254/68); stud. *autolejbus*: *autobus* — *trolejbus* 'rodzaj pojazdu'; stud. *liser*: *lis* — *leser* 'o studencie sprytnym lecz nie uczącym się'; stud. *cygarosy*: *cygara* — *papierosy*; stud. *erotuman*: *crotoman* — *tuman*; stud. *chamik*: *cham* — *chemik*; sport. *świnialista*: *świnia* — *finalista* 'ten, który drogą nieuczciwą dostał się do finału' (Lip. 133); gw. warsz. *belfuriat*: *belfer* — *furiat* 'nauczyciel' (Wiecz. SGW).

Paralelnie do złożeń kontaminacje te możemy nazwać kopulatywnymi.³¹

B. Przy zespoleniu komponentów na zasadzie związku (subordynacja) stosunek znaczeniowy jest nierównorzędny i wyraża się relacją: człon określany — człon określający. W kontaminacjach tych podobnie jak w hipotaksie „między znaczeniami członów zachodzi stosunek nieodwracalny, tzn. znaczenie jednego członu odnosi się do znaczenia drugiego nie tak jak to drugie do pierwszego”³², np. *pornografomanka*: *grafomanka pornografii* 'o literatce' (Butt. 117). Analogicznie do pewnego rodzaju złożeń kontaminacje te moglibyśmy nazwać tworami determinatywnymi.³³

W zależności od funkcji składniowej członu określającego w stosunku do określanego związku zachodzące w tych przykładach są przeważnie związkami wyróżniającymi³⁴, mającymi w nadrzędniku rzeczownik, w określniku zaś przydawkę³⁵. Oto przykłady tych związków:

1. Związki wyróżniające z przydawką właściwością opisującą: Związki te mogą być wyrażone: a) przymiotnikiem: lit. *ponureska*: *ponura humoreska* (Styl. 113); lit. *perfidiasz*: *perfidny Fidiasz* 'rzeźbiarz obłudny' (Butt. 115); lit. *figlantropia*: *figlarna filantropia* (Butt. 120); lit. *hitleratura*: *hitlerowska literatura* (Butt. 112); b) imiesłowem: lit. *trajkokotka*: *trajkocząca kokotka* (Butt. 120); lit. *kpiarz*: *kpiący pisarz* (satyryk) (Butt. 123); stud. *czarownicująca*: *czarująca czarownica* 'brzydka dziewczyna'; c) rzeczownikiem w tym samym przypadku³⁶: lit. *emeryturek*: *Turek* — *emeryt* (Butt. 114); lit. *tandetal*: *detal* — *tandeta* (Butt. 113); lit. *fortyfikacje*: *fortyfikacje* — *fikcje* (Butt. 122); stud. *pijanista*: *pianista* —

³¹ *Ibid.*, s. 155.

³² Z. Gołąb, A. Heinz, K. Polański: *Słownik terminologii językoznawczej*, Warszawa 1968, hasło „hipotaksa”.

³³ Por. Heinz: *Funkcja...*, s. 155.

³⁴ Por. podział związków pobocznych dokonany przez Z. Klemensiewicz: *Składnia opisowa współczesnej polszczyzny kulturalnej*, Kraków 1937, s. 138.

³⁵ Przykłady związków dopełniających są wyjątkami, np. stud. *spiwać się*: *spiąć się piwem*.

³⁶ Rzeczownik — przydawkę można tu z łatwością zastąpić przymiotnikiem lub imiesłowem przymiotnikowym co według A. Mirowicza stwarza podstawę do zaliczenia tego typu tworów do związków z przydawką, a nie do szeregów. Por. A. Mirowicz: *O grupach syntaktycznych z przydawką*, Tow. Nauk. w Toruniu, Prace Wyd. Fil.-Filozoficznego, t. I, z. 3, s. 107.

pijak; d) rzeczownikiem w dopełniaczu: lit. *seksplodzja: eksplozja seksu* (Głos Pracy 1/70); lit. *norwidma: widma Norwida* 'o współczesnych poetach' (Fig. 50); lit. *dżentelmenażeria: menażeria dżentelmenów* (Butt. 110); e) wyrażeniem przyimkowym: lit. *mlektura: lektura o mleku* (ŻW 194/68); lit. *ściekawostka: ciekawostka o ściekach* 'o tekście prasowym' (ŻW 288/68); lit. *psisanina: pisanina o psie* 'o tekście prasowym' (ŻW 278/68); lit. *kublicystyka: publicystyka o kublach* (na śmiecie) 'o tekście prasowym' (ŻW 258/68); lit. *głędkarstwo: gładzenie o wędkarstwie* (ŻW 285/68); lit. *szewroletariat: proletariat z szewroletami* (Styl. 112); stud. *biustwo: bóstwo z biustem* 'o kobiecie z dużym biustem'.

2. Związki wyróżniające z przydawką właściwością przynależnościową: lit. *warszalek: marszalek Warszawy* (Butt. 112); lit. *Meissnersztyki: majstersztyki Meissnera* 'o książkach Meissnera' (Butt. 108); lit. *eskulapsus: lapsus eskulapa* 'pomyłka lekarza' (Butt. 115); stud. *mondur: mundur MON-u* 'o studenckim mundurze wojskowym'.

3. Związki wyróżniające z przydawką okolicznościową: lit. *olimpijaństwo: pijaństwo na Olimpie* (Butt. 110); lit. *afrykasy: frykasy z Afryki* (Butt. 115); stud. *stomatolek: matolek ze stomatologii*; stud. *agiecham: cham z AGH*; stud. *poligonalia: juwenalia na poligonie* 'o studenckim obozie wojskowym'. Twory te należy zaliczyć do związków z przydawką okolicznościową, mimo, że określany rzeczownik przeważnie nie pochodzi od czasownika ani przymiotnika.³⁷

Z analizy przykładów kontaminacji zespolonych na zasadzie związku wynika, że człon określany, podobnie jak w większości wyrazów złożonych, stoi w strukturze kontaminacji na drugim miejscu, czyli po członie określającym, np. *seksplodzja: eksplozja seksu*. Odtworzenie stosunków syntaktycznych w paratezie kontaminacji polega zatem na odtworzeniu syntaktycznych wyznaczników członu określającego, bo w członie tym właśnie ulegają one zatarciu.

Zbadany materiał pozwala na stwierdzenie, że kontaminacja przybiera taki typ deklinacyjny czy koniugacyjny, jaki przypisany jest wyrazowi określanemu, znajdującemu się w drugim członie.³⁸

³⁷ Por. na ten temat Z. Klemensiewicz: *Zarys składni polskiej*, Warszawa 1969, s. 64.

³⁸ Odstępstwo od tej prawidłowości stanowi jedynie kilka przykładów, które zresztą sprawiają trudności interpretacyjne, jak np. *głędkarstwo: gładzenie o wędkarstwie* (ŻW 285/68).

STOSUNKI ZNACZENIOWE

Problemy znaczeniowe w kontaminacjach można rozpatrywać na płaszczyźnie stosunków zachodzących między tworem kontaminacyjnym a jego paratezą lub też na płaszczyźnie wzajemnych stosunków zachodzących między składnikami paratezy. W dalszej części pracy zajmiemy się problemami związanymi zarówno z jedną, jak i drugą płaszczyzną.

Stosunki zachodzące między kontaminacją
a jej paratezą

Biorąc za kryterium stosunki znaczeniowe zachodzące między kontaminacją a paratezą wydzieliliśmy we wstępie charakterystyki znaczeniowej omawianą grupę kontaminacji będących wypadkową znaczeń komponentów. Twory te jednak nie są znaczeniowo jednolite i z łatwością da się wśród nich wyróżnić: kontaminacje będące jako jednostka znaczeniowa prostą sumą znaczeń komponentów oraz kontaminacje będące kumulacją cech obu komponentów.

A. Do kontaminacji będących sumą znaczeń komponentów należy zaliczyć twory o członach składniowo równorzędnych, np. lit. *marksistencjalista*: *marksista* — *egzystencjalista* 'osoba skupiająca jednocześnie cechy marksisty i egzystencjalisty' (Butt. 111). Kontaminacje te ze względu na umiejscowienie centrum znaczeniowego w ich strukturze przybierają charakter tworów egzocentrycznych lub endocentrycznych.

a) W kontaminacjach egzocentrycznych centrum znaczeniowe całego tworu nie skupia się w obrębie żadnego z jego członów, lecz funkcjonuje jako cecha innego, nadrzędnego w stosunku do każdego z członów, pojęcia. Cytowany wyżej *marksistencjalista* nie jest ani *marksistą* ani *egzystencjalistą*. Jest to pojęcie znaczeniowo nadrzędne w stosunku do każdego ze składników. Inne przykłady tego typu to: lit. *porzesty* 'owoce skupiające cechy *porzeczek* i *agrestów*' (Butt. 115); lit. *sandawar* 'przezvisko osoby, która miałaby cechy *Sandauera* i *Stawara*' (Butt. 119); lit. *konstannes* 'przezvisko: *Konstanty* (Gałczyński) + *Johannes* (Bach)' (Butt. 119); stud. *autolejbus* 'rodzaj pojazdu o cechach *autobusu* i *trolejbusu*'; stud. *szklanuszek* 'kubek bez ucha: *szklanka* — *gar-nuszek*';

b) W kontaminacjach endocentrycznych centrum znaczeniowe całości mieści się w jednym z członów. Człon ten jest wprawdzie określany, ale przez równorzędną sumę cech obydwu członów³⁰, czym

³⁰ Por. analogiczną interpretację endocentrycznych zestawień bliźniaczych dokonaną przez S. Jodłowskiego: *Zestawienia bliźniacze*, „Biul. P.T.J.” XXI, 1962, s. 58.

różni się od związków z przydawką, np. *metropolityk* (Butt. 110) to w istocie rzeczy *metropolita* łączący w sobie funkcję *metropolity* i cechy *polityka*. Inne przykłady: lit. *dyktaturek*: *Turek* — *dyktator* (Butt. 114); lit. *widelicje* 'połknięty widelec': *widelec* — *delicje* (ŻW 296/68); stud. *cygarosy* 'duże papierosy': *cygara* — *papierosy*; stud. *erotuman* 'rodzaj erotomana': *erotoman* — *tuman*; sport. *świnialista* 'ten, co nieuczciwie dostał się do finału': *finalista* — *świnia* (Lip. 133);

B. Drugą grupę tworów będących wypadkową znaczeń komponentów stanowią kontaminacje, które jako twory znaczeniowe są kumulacjami cech obydwu składników. Do grupy tej należy zaliczyć przykłady o członach znaczeniowo nierównorzędnych, zespolonych na zasadzie związku, które przy charakterystyce składniowej nazwaliśmy determinativami. Znaczenie tych tworów, w przeciwieństwie do omawianych w grupie poprzedniej, nie jest prostą sumą znaczeń komponentów, np. lit. *głędkarstwo* (ŻW 285/68) to nie jest *głędzenie* — *wędkarstwo*, ale *głędzenie* o *wędkarstwie*, lit. *afrykasy* (Butt. 115) to nie *Afryka* — *frykasy*, lecz *frykasy* pochodzące z *Afryki*.

Wymienione kontaminacje dadzą się również podzielić na egzocentryczne i endocentryczne:

a) twory egzocentryczne: lit. *norwidma* 'epigoni poezji współczesnej': *widma Norwida* (Fic. 50); lit. *perfidiasz* 'obłudny rzeźbiarz': *perfidny Fidiasz* (Butt. 115); lit. *szewroletariat*: *proletariat mający szewrolety* (Styl. 112); stud. *czarownicująca* 'brzydka kobieta': *czarująca czarownica*; stud. *poligonalia* 'obóz studium wojskowego': *juwenalia na poligonie*; stud. *biustwo*: *bóstwo* (kobieta) *mające duży biust*.

Kontaminacje te uznaliśmy za twory egzocentryczne z tego względu, że zakres znaczeniowy całego tworu nie mieści się w zakresie członu określanego.

b) twory endocentryczne: lit. *szczujność* 'rodzaj czujności polegający na *szczuciu na kogoś*' (Styl. 112); lit. *terroretyk*: *teoretyk terroryzujący innych* (Styl. 113); lit. *ponureska* 'rodzaj humoreski': *humoreska ponura* (Styl. 113); lit. *seksplozja* 'o dyskusjach prasowych': *eksplozja seksu* (Głos Pracy 1/70); lit. *mlektura*: *lektura o mleku* (ŻW 194/68); lit. *psisanina*: *pisanina o psie* (ŻW 287/68); lit. *kublicystyka*: *publicystyka o kublach* (na śmiecie) (ŻW 258/68); lit. *warszałek*: *marszałek Warszawy* (Butt. 112); lit. *eskulapsus* 'pomyłka lekarza': *lapsus eskulapa* (Butt. 115); lit. *pornografomanka*: *grafomanka tworząca pornografię* (Butt. 117); lit. *hitleratura* 'niemiecka literatura międzywojenna': *literatura z czasów Hitlera* (Butt. 112); lit. *kpisarz*: *pisarz co kpi* (Butt. 123); stud. *spiwiać się*: *spijać się piwem*.

Stosunki zachodzące między składnikami paratezy

Ze względu na stosunki znaczeniowe, zachodzące między składnikami paratezy wśród kontaminacji grupy I możemy wyróżnić następujące rodzaje tworów: 1) kontaminacje o członach należących do tych samych pól znaczeniowych, 2) kontaminacje o członach należących do różnych pól znaczeniowych.

1. W kontaminacjach o członach należących do tych samych pól znaczeniowych komponenty mogą być synonimami pozornymi. Zakresy przedmiotów i zjawisk określone członami takich kontaminacji są różne i mogą wyrażać się stosunkiem zawierania (obejmowania) lub krzyżowania.

Stosunek zawierania zachodzi w takich przykładach, jak stud. *kiszanka*: *kiszka* + *kaszanka*; stud. *cygarosy*: *cygara* + *papierosy*. Zakres wyrazu *kiszka* jest szerszy niż członu *kaszanka* i w związku z tym człony te nie są znaczeniowo tautologiczne, a zaklasyfikowanie kontaminacji do tworów będących wypadkowymi znaczeń komponentów wydaje się uzasadnione.

Stosunek krzyżowania widoczny jest w takich przykładach, jak lit. *brzoskwiśnie*: *brzoskwinie* + *wiśnie* (Butt. 115); lit. *agreczki*: *agresty* + *porzeczeki* (Butt. 115); stud. *autolejbus*: *autobus* + *trolejbus*; stud. *szklanuszek*: *szklanka* + *garnuszek*. Cechy przedmiotów określanych przez wyrazy będące komponentami (np. *brzoskwini* i *wiśni*) są różne i dlatego nie można tych wyrazów wzajemnie wymieniać w tym samym kontekście. Mimo to posiadają one taki zespół cech wspólnych, który pozwala zaliczyć je do jednej i tej samej klasy znaczeniowej (np. owoców). Tu również należy zaliczyć twory będące przezwiskami, np. lit. *stawauer*: *Stawar* + *Sandauer* (Butt. 119); lit. *Johanty*: *Johan* + *Konstanty* (Butt. 119).

2. W kontaminacjach o członach należących do różnych pól znaczeniowych może zaistnieć motywacja znaczeniowa komponentów dzięki temu, że będą one przeciwstawne lub łączące się, np. lit. *marksistencjaliści*: *marksiści* + *egzystencjaliści* (Butt. 111); lit. *szewroletariat*: *proletariat* z *szewroletami* (Styl. 112); lit. *dżentelmenażeria*: *menażeria* *dżentelmenów* (Butt. 110); lit. *kółka rokendrolnicze*: *rokendrolowe* + *rolnicze* (Butt. 116); stud. *czarownicująca*: *czarownica* *czarująca*.

Ogromną większość kontaminacji grupy I stanowią twory znaczeniowo połączone na zasadzie rozłączności. I tak w większości tworów kopulatywnych człony nie posiadają znaczeniowo żadnych cech wspólnych (np. *widmotor*: *widmo* + *motor*), a połączenie ich w jedną całość strukturalną jest niecodzienne i zaskakujące. W grupie tworów determinatywnych

związki zachodzące między komponentami są związkami indywidualnymi, tworzonymi doraźnie. W języku człony te nie funkcjonują jako oddzielne wyrazy, w stałych, zwyczajowo utartych kontekstach. Brakuje im cech, które kształtowałyby stały kontekst semantyczny typu *kary koń*, *włosy blond*.

II. KONTAMINACJE KONTYNUUJĄCE ZNACZENIE JEDNEGO Z KOMPONENTÓW

Twory zaliczone do tej grupy również stanowią wynik wzajemnego oddziaływania na siebie dwu wyrazów. Oddziaływanie to zostało uwidocznione w strukturze nowotworów, w których wyrazy — składniki połączone są na zasadzie węzła lub węzłów, co dało podstawę zaliczenia ich do kontaminacji. Formalnie twory te nie odbiegają od omawianych w grupie poprzedniej⁴⁰. Jednakże stosunki znaczeniowe między kontaminacją a jej paratezą przedstawiają się w tej grupie zupełnie inaczej. Parateza stanowi tutaj luźną grupę wyrazową bez zależności syntaktycznych, ponieważ jej składniki nie łączą się ze sobą ani na zasadzie szeregu, ani na zasadzie związku, por. np. dial. *cukoryja* 'cykoria': *cukier* + *cykoria* (Bąk 102). Strukturalny nowowótór nie jest więc ani znaczeniową sumą cech komponentów, ani ich kumulacją, lecz tylko kontynuuje znaczenie jednego z nich.

W większości przykładów kontynuowane jest znaczenie komponentu drugiego, np. dial. *obiecadlo* 'abecadlo': *obiecąć* + *abecadlo* (Bąk 101); dziec. *allówek* 'olówek': *Alla* 'imię dziecka' + *olówek* (Górn. 43); lit. *ogarnitur* 'garnitur': dial. *ogarnąć się* + *garnitur* (Żebr., O formach., 150); stud. *parnasol* 'parasol': *parnas* + *parasol*. Twór kontaminacyjny przyjmuje wówczas fleksyjne cechy (koniugację, deklinację) także komponentu drugiego.

Kontaminacja może również kontynuować znaczenie komponentu pierwszego, np. dial. *postarunek* 'posterunek': *posterunek* + *starunek* (Bąk 101); stud. *supersamiec* 'sklep super-sam': *super-sam* + *samiec*. Mimo tego, twór otrzymuje wyznaczniki fleksyjne właściwe komponentowi drugiemu.⁴¹

⁴⁰ Przy interpretacji tak zwanych „etymologii ludowych” (a do kontaminacji zaliczyliśmy te z nich, które powstały przez skrzyżowanie dwu wyrazów na zasadzie węzła lub węzłów) podkreśla się dominowanie formy i znaczenia wyrazu „przekształconego” nad „przekształcającym”, który z kolei jest w systemie leksykalnym bardziej znany i używany częściej (por. np. Baudouin de Courtenay: *op. cit.*, s. 27). Fakt ten pozwolił swego czasu M. Krusze wskiemu na postawienie równości między wypadkami tzw. „analogii” a „etymologii ludowej” (por. Krusze wski: *op. cit.*, s. 5).

⁴¹ Ta właściwość wskazuje na to, że twór tego rodzaju nie jest tylko mechanicznym przekształceniem fonetycznym jednego z komponentów.

Twory omawiane w tej grupie kontaminacji kontynuują wprowadzić znaczenie jednego z komponentów, jednakże następuje w ich treści przewartościowanie pewnych cech znaczeniowych. Przewartościowanie to polega na zmianie cechy dominującej i jest wynikiem zespolenia dwu wyrazów (komponentów) w stały kontekst, np. dial. *smętarz* znaczy 'cmentarz — z łac. *coemeterium*' z dominującą cechą *smutny* pod wpływem rodzimego *smętku*.⁴²

Dzięki takim operacjom semantycznym kontaminacje te zyskują nową wartość ekspresywną.

Stosunki zachodzące w paratezie

W kontaminacjach grupy II między składnikami paratezy mogą zachodzić rozmaite związki znaczeniowe (przez styczność lub podobieństwo) warunkujące przynależność owych składników do tych samych paradygmatycznych lub syntagmatycznych pól znaczeniowych. Związki takie mogą również nie zachodzić w ogóle, a składniki paratezy kojarzą się wówczas tylko na zasadzie podobieństwa dźwiękowego.

W zależności od wzajemnego stosunku znaczeniowego komponentów wyróżniamy:

A. Kontaminacje z paratezą semantycznie umotywowaną: 1 — o członach należących do tych samych pól znaczeniowych będących: a) wyrazami znaczeniowo przeciwstawnymi, b) synonimami, to jest wyrazami łączącymi się na zasadzie podobieństwa, c) wyrazami łączącymi się na zasadzie styczności; 2 — o członach należących do różnych pól znaczeniowych, będących wyrazami łączącymi się na zasadzie styczności.

B. Kontaminacje z parateżą semantycznie nieumotywowaną.

A. Kontaminacje z parateżą semantycznie umotywowaną

1a) o członach przeciwstawnych, ale należących do tych samych pól znaczeniowych: stp. *nałożeństwo* 'nałożnictwo': *nałożnictwo* + *małżeństwo* (Otręb. 65); przejeź. *milometr*: *milimetr* + *kilometr* (Dor. 2); afaz. *tɤam* 'tam': *tu* + *tam* (Kania 143).

1b) Kontaminacje o członach będących synonimami właściwymi. Wyrazy wchodzące w skład tych kontaminacji są wyrazami całkowicie lub prawie całkowicie jednoznaczными, np. pot. *wyświechcony* 'wyświechtany': *wyświechtany* + *wyświecony* (Żebr., O formach., 150); pot. i stud. *chleją* (wódkę) 'piją': *chłają* + *leją* pot. 'piją'; og. pol. *brzmieć*: *brznieć*: *grzmieć* (Otręb. 16); pot. *pstrokaty*: *pstry* +

⁴² Interpretacja Baudouina de Courtenay: *op. cit.*, s. 28.

strokaty (Otręb. 89); stp. *mamruczeć* 'mamrotać': *mamrotać* + *mruczeć* (Ortęb. 53); dial. *przewińcować* 'przenicować': *przenicować* + *przewinąć* (Bąk 102); dial. *gajdy* 'spodnie, kalesony': *gacie* + *majdy* (Bąk 102); dial. *po cimacku*: *po cimku* + *po omacku* (Bąk 102); dziec. *lapciuchy* 'zbiór szmat': *lapcie* + *ciuchy* (zasłyszane); przejęz. woda *szumująca* 'musująca': *szumiąca* + *musująca* (Klem. 34); przejęz. *nie rozdejmuj* (swetra): *nie rozbieraj* + *nie zdejmuj* (Klem. 34).

W przytoczonych wyżej przykładach synonimy będące składnikami kontaminacji nie różnią się w zasadzie wartością ekspresywną. Są jednak przykłady, w których różnica wartości ekspresywnej składników kontaminacji jest wyraźna, np. przejęz. *to będzie dla babupci: dla babci* + *dla babusi* (Klem. 34); przejęz. *butyki: buty* + *buciki* (Klem. 34); afaz. *dzieci maleńskie: maleńkie* + *maleństwa* (Memp. 79).

Czasami synonimy — człony kontaminacji mogą różnić się tylko zakresami użycia, np. pot. *automobus* 'autobus': *autobus* + *automobil* (Żebr. 48); lit. *odurmanić* 'ogłupieć': *odurzyć* + *otumanić* (Żebr., O formach, 150); dial. *giczel* 'noga': *gicz* + *piszczel* (Bąk 102); dial. *impynt* 'impet': *impet* + *pynt* 'pęd' (Bąk 102).

Do grupy kontaminacji synonimicznych należy również zaliczyć twory o członach będących synonimami słowotwórczymi, to jest wariantami słowotwórczymi tego samego wyrazu, np. pot. *na wskutek: wskutek* + *na skutek*; pot. *przekonywujący: przekonujący* + *przekonywający*.

W grupie tworów kontynuujących znaczenie jednego z komponentów kontaminacje synonimiczne odznaczają się kilkoma cechami szczególnymi. Specyficzność ich polega na tym, że komponenty tych kontaminacji stanowią znaczeniową tautologię przez to, że posiadają to samo znaczenie. Kontaminacje powstałe w wyniku skrzyżowania takich komponentów kontynuują znaczenie każdego z nich, choć nie są wypadkową ich cech. W ten sposób powstaje jeszcze jeden twór mający to samo znaczenie co jego składniki. Twór ten jest „wariantem leksykalnym” tego samego „leksemu”⁴⁸, którego wariantami są również jego obydwie komponenty. Różni się jednak od nich tym, że posiada nowe zabarwienie ekspresywne.

1c) Kontaminacje z komponentami łączącymi się na zasadzie znaczeniowej styczności. Komponenty tych tworów są wyrazami położonymi bardzo blisko w tym samym polu znaczeniowym i użycie jednego z nich powoduje pojawienie się drugiego wy-

⁴⁸ Terminu „leksem” i „wariant leksykalny” używam tu w znaczeniu takim, jakie nadaje mu A. de Vincenz: *Semantyka strukturalna a historia słownictwa polskiego* [w:] *Studia językoznawcze poświęcone profesorowi doktorowi Stanisławowi Rospondowi*, Wrocław 1966, ss. 154—155.

razu w świadomości mówiącego⁴⁴, np. og. pol. *bestwić się* 'pastwić się': *bestia* + *pastwić się* (Otręb. 7); dial. *grzmiot* 'grzmot': *grzmieć* + *grzmot* (Kuc. 38); dial. *mazajka* 'wzór barwny bez kwiatów — mozaika': *mazać* + *mozaika* (Bąk 102); dziec. *kopatka* 'łopatka': *kopać* + *łopatka* (Worosz. 137); przejęz. *kąpiałem się*: *kąpałem się* + *miałem kąpiel* (Klem. 34).

2. Kontaminacje o członach należących do różnych pól znaczeniowych. Człony kontaminacji tego typu mogą się łączyć na zasadzie styczności określanych przez nie przedmiotów, zjawisk i ich cech, np. og. pol. *młokicina* 'wierzba rosnąca przy wodach na piaszczystych wylewach — rokitcina': *rokitcina* + *młoka* 'moczar, bagno' (Otręb. 59); pot. *wyjadukt* 'wiadukt': *wiadukt* + *wyjadę* (Ross. 9); dial. *latopysz* 'nietoperz': *lato//latać* + *nietoperz* (Bąk 102); dial. *cykoryja* 'cykoria': *cukier* + *cykoria* (Bąk 102); dial. *listacyja* 'licytacja': *lista* + *licytacja* (Bąk 102); dziec. *szyjafa* 'żyrafa': *szyja* + *żyrafa* (Wielka zabawa 200).

W jeden twór kontaminacyjny mogą łączyć się również wyrazy występujące blisko siebie w tym samym ciągu syntagmatycznym, np. przejęz. *gluchownej*: *gluchoty* + *słownej* (zasłyszane); afaz. *vym'eka*: *wyciera kobieta* (Kania 143) lub też w innych, niekiedy sztucznie wytworzonych sytuacjach, kiedy jeden wyraz następuje po drugim, np. przejęz. *stolik* 'stolik': *słownik* + *stolik* (u siebie — w sąsiedztwie obydwu wyrazów); afaz. *krawa* 'trawa': w sąsiedztwie wyrazów *krowa* + *trawa* (Mar. 261); afaz. *piestrzeń* 'przestrzeń': w sąsiedztwie wyrazów: *pies* + *przestrzeń* (Mar. 260).

B. Kontaminacje z paratezą semantycznie nieumotywowaną

Do grupy tej zaliczymy twory, w których mimowolnie lub w sposób zamierzony nastąpiło skrzyżowanie struktur dwu wyrazów na zasadzie tylko podobieństwa dźwiękowego. Wyrazy będące komponentami znajdują się zazwyczaj w dwu odległych od siebie polach paradygmatycznych i nie tworzą również stałych związków w polu syntagmatycznym. Oto przykłady takich kontaminacji: dial. *organija* 'georginia': *organy* + *georginia* (Sól k. Biłgoraja, inf. własna); dial. *stworzyń* 'sworzeń': *stworzyć* + *sworzeń* (Bąk 102); dial. *sekulary* 'okulary': *sekula sekulorum* + *okulary* (Żebr. 48); dial. *dispensja* 'dyspensa': *dyspensa* + *pensja* (Żebr. 49); dial. *rynsztowanie* 'rusztowanie': *rusztowanie* + *rynszток* (Żebr. 48); gw. warsz.

⁴⁴ Można tu użyć terminu W. Porziga „strefa grawitacji”. Jest to „strefa powstała wokół centrum pola, które przyciąga nazwy określonych przedmiotów, czynności lub elementów jej towarzyszących”. Cyt. za D. Buttler: *Koncepcje pola znaczeniowe*, „Przegląd Humanistyczny” 1957, nr 2, s. 51.

i pot. *klapsydra* 'klepsydra': *klaps* + *klepsydra* (Wiecz. SGW); gw. warsz. *długorzędny* 'długi': *długi* + *drugorzędny* (Wiecz. SGW); dziec. *allówek* 'ołówek': *Alla* 'imię' + *ołówek* (Górn. 43); stud. *parnasol* 'parasol': *parnas* + *parasol*; stud. *pijanier* 'pijak': *pijak* + *pionier*.

W niektórych pracach dialektologicznych twory tego rodzaju określa się mianem „assonacji”.⁴⁵

CHARAKTERYSTYKA TYPÓW KONTAMINACJI

Stosunkowo jeszcze niewielka ilość materiału nie pozwala mi na dokonanie wyczerpującej charakterystyki rozmaitych typów kontaminacji. W związku z tym przy ich charakterystyce ograniczę się tylko do podania kilku najbardziej ogólnych uwag.

Z genetycznego punktu widzenia twory kontaminacyjne są niejednolite. Da się wśród nich wyróżnić kontaminacje zamierzone polegające na świadomym kojarzeniu wyrazów w określonym celu i niezamierzone, powstałe mimowolnie. Za rozróżnieniem tych tworów przemawia nie tylko geneza powstania kontaminacji, lecz również odrębność funkcji, jakie pełnią one w wypowiedzi (o czym niżej).

W zebranych materiale wśród kontaminacji zamierzonych najliczniejszą grupę stanowią kontaminacje z gwary studenckiej i kontaminacje literackie, tworzone przez pisarza z myślą o określonej funkcji w poezji lub prozie. Zamierzone są również twory kontaminacyjne niektórych odmian języków środowiskowych gwary warszawskiej.⁴⁶

Do kontaminacji niezamierzonych należy zaliczyć takie twory nieuświadomione, jak: a) kontaminacje gwarowe i niektóre twory z języka potocznego, b) kontaminacje dziecięce, c) kontaminacje powstałe w afazji. Również niezamierzone są kontaminacje z przejęzyczeń, które różnią się jednak od pozostałych niezamierzonych tym, że są przez mówiącego po wypowiedzeniu uświadamiane.

Przejdźmy do bardziej szczegółowej charakterystyki poszczególnych typów.

KONTAMINACJE ZAMIERZONE

Mechanizm powstania tworów literackich i kontaminacji gwary studenckiej jest w zasadzie identyczny, choć pierwsze są tworamii języka piśnianego, drugie zaś języka mówionego. Zarówno w jednych, jak i drugich

⁴⁵ Por. Baudouin de Courtenay: *op. cit.*, s. 28.

⁴⁶ Według B. Wierzchowicza na gwarę warszawską składają się różne odmiany języków środowiskowych, np. język kelnerów, aktorów, chuliganów itp. (zob. *Gwara warszawska dawniej i dziś*, Warszawa 1966).

obserwujemy przewagę kontaminacji jednowęzłowych nad wielowęzłowymi (choć stosunkowo w studenckich jest więcej wielowęzłowych niż w literackich). Świadczy to o tym, że przy doborze komponentów dominuje czynnik znaczeniowy nad podobieństwem dźwiękowym.⁴⁷

Wśród utworów literackich stosunkowo najwięcej obserwujemy kontaminacji, w skład których wchodzi pełne struktury foniczne obydwu komponentów, co stwarza wrażenie sztuczności utworu.⁴⁸ Wynika ono z porównania form kontaminacji i derywacji, która jest globalnym i typowym procesem tworzenia wyrazów w języku polskim. W gwarze studenckiej zaś przeważają twory o uszczuplonych formach komponentów (kontaminacje o pełnych formach są wyjątkowe), które swoją strukturą zbliżają się do derywatów i wydają się przez to bardziej naturalne. Kontaminacje gwary warszawskiej jako twory języka mówionego bliższe są kontaminacjom gwary studenckiej.

Znaczeniowo kontaminacje zamierzone stanowią wypadkową znaczeń komponentów i łączą się na zasadzie szeregu lub związku. Można je transformować w rozwinięte konstrukcje składniowe świadczące o tym, że twór kontaminacyjny jest treściowo niezwykle syntetyczny.

Wśród kontaminacji studenckich znajdują się jednak takie, które kontynuują znaczenie jednego z komponentów (zbliżone więc do utworów gwarowych i przejęzyczeń), co jest jeszcze jednym dowodem wpływu tendencji gwarowych nawet na te języki środowiskowe, których podłożem jest język literacki.

Na podkreślenie zasługuje fakt, że wbrew panującej opinii komponenty mogą być nie tylko bliskoznaczne, lecz także znaczeniowo sprzeczne. Powstała z takich komponentów całość strukturalna jest niezwykle nacechowana emocjonalnie (np. stud. *czarownicująca*, lit. *marksistencjaliści*). Możliwość łączenia w jedną całość strukturalną znaczeniowo najrozmaitszych wyrazów powoduje, że kontaminacje bywają bardzo często wykorzystywane jako literackie środki komizmu językowego, między innymi w satyrze i grotesce.⁴⁹ Również kontaminacje gwary studenckiej funkcjonują często na prawach samodzielnych dowcipów słownych.

⁴⁷ Bardzo wyraźnie podkreśla ten fakt Buttler omawiając kontaminacje literackie, por. *Polski dowcip...*, s. 109.

⁴⁸ Mniej rążą na tle derywatów te kontaminacje, które łączą uszczuplone formy komponentów, przez co stwarzają pozory dodawania formantów do podstawy słowotwórczej. Dlatego też niektóre z utworów sprawiają trudności interpretacyjne. Bardzo wyraźnie zwrócił na to uwagę Doroszewski w cyt. artykule: *Kontaminacja a derywacja*.

⁴⁹ Doskonałą charakterystykę stylistyczną kontaminacji literackich dała Buttler: *op. cit.*, ss. 108—126.

KONTAMINACJE NIEZAMIERZONE

Kontaminacje niezamierzone powstają spontanicznie, a dobór komponentów jest nieprzemyślany i dlatego naturalny.

Wspólną cechą wszystkich tworów niezamierzonych jest to, że kontynuują one znaczenie jednego z komponentów (zob. wyżej charakterystyka znaczeniowa — grupa II).

Większość tych kontaminacji to twory o uszczuplonych formach komponentów, przy czym w niektórych przykładach forma jednego z nich przeważa nad formą drugiego, co pozwala uważać je za przekształcenia fonetyczne jednego wyrazu, dokonane pod wpływem drugiego.⁵⁰

Najbliższe sobie są tu kontaminacje gwarowe⁵¹ i dziecięce. Przeważającą większość wśród nich stanowią kontaminacje wielowęzłowe, co wskazuje na to, że czynnikiem dominującym przy kojarzeniu komponentów jest podobieństwo formy dźwiękowej, choć istnieje wiele przykładów, w których komponenty są wyrazami bliskoznacznymi.

Mechanizm powstawania kontaminacji gwarowych i dziecięcych jest taki sam:

a) w gwarowych mamy zazwyczaj relację wyrazu (dla użytkownika) niezrozumiałego i zrozumiałego, przy czym niezrozumiały bywa często wyrazem obcym, zrozumiały — znanym i rodzimym, np. dial. latopysz 'nietoperz': *latać* + *nietoperz* (Bąk 102), w dziecięcych relację wyrazów nabywanych z wyrazami już poprzednio poznanymi⁵²,

b) w wyniku skrzyżowania takich dwu form powstaje struktura, która przyjmuje znaczenie wyrazu (komponentu) dotychczas nieznanego, a u dzieci nabywanego.

Mechanizm powstawania kontaminacji bardzo wyraźnie uwidacznia się w tzw. przejęzyczeniach kontaminacyjnych przez to, że można obserwować je na żywo przez introspekcję.

⁵⁰ W. Doroszewski uznaje takie twory za przekształcenia analogiczne, por. *O analogii w słowotwórstwie* [w:] *Wśród słów, wyrażeń i myśli*, Warszawa 1966, s. 145. W niniejszej pracy uwzględniono te przekształcenia, które mają charakter kontaminacji. Kontaminacje niezamierzone są tworami bardzo zróżnicowanymi. Da się wśród nich wyróżnić: 1) twory zleksykalizowane (etymologie ludowe) typu dziec. *śladanko*, dziec. *kopatka*, dial. *wujudukt*; 2) przekształcenia pod wpływem skojarzenia brzmieniowego ze znanym wyrazem, ale bez związku semantycznego, np. pot. *klapsydra*, 3) przekształcenia tekstowe pod wpływem skojarzeń na osi paradygmatycznej (synonimy, np. przejęz. *przyziemski*) i syntagmatycznej (tu należy większość przykładów z afazji). Na zróżnicowanie tego typu zwróciła mi uwagę Pani dr Renata Grzegorzczkova.

⁵¹ J. Karłowicz wskazuje na gwarowe przykłady umyślnej „etymologii ludowej” i zalicza je „do słoworodu żartobliwego”, por. *Słoworód ludowy*, „Dwutygodnik Naukowy” 1887, I, s. 447.

⁵² Prawidłowość tę spostrzegł Rossowski: *op. cit.*, s. 8.

Z. Klemensiewicz w przejęzyczeniach kontaminacyjnych widzi „rezultat współzawodnictwa i ścierania się dwu narzucających się mówiącemu możliwości realizowania jakiegoś komponentu [...] Konkurują tu dwie koncepcje: wcześniejsza z mowy wewnętrznej i późniejsza z mowy zewnętrznej. Obydwie znajdują w danej wypowiedzi cząstkowy wyraz z powodu połączenia w niej jakichś elementów ich obu”.⁵³ Podobnie więc jak w stylistyce problem wiąże się z wyborem środków leksykalnych do realizacji zamierzonej wypowiedzi.⁵⁴

Wyboru tego dokonuje się często między wyrazami bliskoznacznymi i dlatego właśnie komponenty przejęzyczeń kontaminacyjnych są zazwyczaj synonimami. Wśród tworów niezamierzonych przejęzyczenia te stanowią jedyną grupę przykładów, w których przy doborze komponentów dominuje podobieństwo znaczeniowe nad dźwiękowym. W związku z tym przejęzyczenia kontaminacyjne są przeważnie tworami jednowęzłowymi. Oprócz tworów synonimicznych w przejęzyczeniach zdarzają się kontaminacje typu *głuchownej* ‘głuchoty słownej’ (Kania — zasłyszane), które uwarunkowane są kontekstowo i wiążą się z osią syntagmatyczną języka.⁵⁵

Kontaminacja jest zjawiskiem częstym w afazji. Przykłady jej są tu bardzo różnorodne i skomplikowane, w związku z czym interpretacja ich jest niezwykle trudna. Trudności te wynikają chociażby z możliwości występowania najróżnorodniejszych substytucji dźwięków, np. w kontaminacji *grzewólek* ‘ołówek’: *grzebień* + *ołówek* (Łop. 135) (wyraz powstał w sytuacji kiedy choremu po grzebieniu pokazano ołówek) możliwa jest przestawka grupy -*vó-*, a także substytucja *v//b*, co pozwala uważać dźwięk -*v-* za węzeł kontaminacyjny.

Na skomplikowaną strukturę kontaminacji w afazji sensorycznej zwraca uwagę J. Kania stwierdzając, że: „przypomina ona bardziej wzajemne interferencje wyrazów, gdyż fonemy wyrazów kontaminowanych przeplatają się wzajemnie, a nawet bywają uzupełniane przypadkowymi elementami. Powstałe kompleksy mogą być odczytane tylko na tle wyraźnej i jednoznacznej konsytuacji”.⁵⁶ Przykładem takiej skomplikowanej kontaminacji jest chociażby podany przez tegoż autora twór *kobyłaniu*, który jest echolalicznym powtórzeniem pewnych wyrazów z pytania: *jakiego koloru ma ubranie?* (Kania 150).

⁵³ Z. Klemensiewicz: O tzw. *przejęzyczeniach* [w:] *Ze studiów nad językiem i stylem*, Warszawa 1960, ss. 33—34.

⁵⁴ J. Kania widzi moment rozpoczęcia tego wyboru jeszcze w przedartykulatoryjnym ogniwie procesu mówienia i wiąże go z procesem programowania mowy, por. id.: *Dezintegracja polskiego systemu językowego w afazji*, Lublin 1967 [rozprawa doktorska], s. 196.

⁵⁵ Z osią syntagmatyczną języka skłonny jest Kania wiązać większość przejęzyczeń. *Ibid.*, s. 188.

⁵⁶ *Ibid.*, s. 150.

Bardzo często kontaminacja w afazji bywa wynikiem mechanicznej perseweracji słownej jak w przykładach: *piestrzeń* 'przeźrzeń': *pies* + *przeźrzeń* (Mar. 261); *krawa* 'krowa': *krowa* + *trawa* (Mar. 261), także w wyżej przytoczonym przykładzie *grzewólek*, które powstały w ten sposób, że choremu kazano powtarzać najpierw nazwę jednego (pokazanego mu) przedmiotu lub zjawiska, po chwili zaś drugiego. Znaczenie komponentów jest przy tego rodzaju tworach nieistotne.

Z omawianych wyżej różnic między poszczególnymi typami kontaminacji wynika ich rozmaity sposób funkcjonowania w języku. Są tu mianowicie twory chwilowe (przejęzyczenia, kontaminacje afatyków), które powstają w wyniku zaburzeń funkcji komunikatywnej tekstu i przez to nigdy nie wejdą na stałe do systemu leksykalnego. Są też i twory indywidualne charakterystyczne dla danego pisarza czy rodzaju języka (np. gwary studenckiej), których żywotność jest nieco dłuższa, a niektóre z nich mogą się upowszechnić i stać trwałą pozycją zasobu leksykalnego języka. Są wreszcie i takie, które od wieków w języku funkcjonują i potrzeba dopiero subtelnej analizy językoznawczej, aby ustalić ich etymologię. Tu oprócz tych kontaminacji, na które z mniejszym lub większym prawdopodobieństwem wskazał J. Otrębski⁵⁷, należy również zaliczyć niektóre tzw. „etymologie ludowe”⁵⁸.

Dokonane wyżej analizy (strukturalna, znaczeniowa i typologiczna) były próbą odpowiedzi na postawione we wstępie zasadnicze pytania dotyczące zjawiska kontaminacji.

Maksymalnie uogólniając wynik przeprowadzonych rozważań można stwierdzić, że:

1) kontaminacja leksykalna jest rodzajem kompozycji polegającym na skrzyżowaniu dwu (rzadziej trzech) całych lub fonicznie uszczuplonych wyrazów w jedną całość strukturalną;

2) przez skrzyżowanie należy rozumieć połączenie owych wyrazów (komponentów) na zasadzie węzła lub węzłów kontaminacyjnych;

3) w wyniku skrzyżowania komponentów powstają znaczeniowo twory dwójakiego rodzaju: a) będące wypadkową znaczeń komponentów, które to komponenty w tego typu kontaminacjach połączone są na zasadzie szeregu lub związku, b) kontynuujące znaczenie jednego z komponentów;

4) komponenty kontaminacji mogą pochodzić z tych samych lub różnych pól znaczeniowych, mogą też być semantycznie umotywowane lub nieumotywowane;

⁵⁷ Por. Otrębski: *op. cit.*

⁵⁸ Por. np. bogatą w materiał pracę L. Malinowskiego: *Studia nad etymologią ludową*, „Prace Filologiczne” I — 1885, II — 1888, III — 1891; także pracę J. Karłowicza: *op. cit.*

5) genetycznie kontaminacje są tworamami niezamierzonymi lub zamierzonymi, a wśród niezamierzonych bywają takie, które są przez mówiącego uświadamiane lub nieuświadamiane. W obrębie owych grup kontaminacji daje się wykryć pewne prawidłowości właściwe tylko poszczególnym z tych grup.

Już wyżej przytoczone obserwacje nie potwierdzają powszechnie przyjętej tezy mówiącej o tym, że kontaminacja jest zjawiskiem „nieobliczalnym”, „nie dającym się ująć w uogólniające prawidła”. W procesie kontaminacji również istnieją pewne prawidłowości, choć mają one nieco inny charakter, niż np. tendencje panujące w derywacji.

Przyzwyczajeni jesteśmy do strukturalnie wyraźnie zaznaczonej dwuczłonowej budowy wyrazów i dlatego raz i nas fakt zatarcia ostrej granicy między dwoma członami kontaminacji.

Użytkownikom języka polskiego przywykłym do procesów morfologicznych w słowotwórstwie fakt zakłócenia tych procesów tendencjami fonologicznymi wydaje się niezgodny z normą. A przecież w kontaminacjach fonologiczna jest struktura węzła kontaminacyjnego i w każdym przykładzie mniej lub bardziej obowiązuje dźwiękowa zasada kojarzenia komponentów.

Nie da się wprawdzie stworzyć reguł, na podstawie których można by przewidzieć utworzenie nowego wyrazu. Twór kontaminacyjny pozostaje jednostkowym faktem. Jednakże należy stwierdzić, że proces kontaminacji także przebiega według pewnych, choć swoistych praw.

РЕЗЮМЕ

Структурный и смысловой анализ и просмотр типов контаминаций позволил установить, что:

1. С точки зрения формальной структуры, контаминация есть видом композиции, заключающаяся в скрещивании целых или фонологически сокращенных словесных форм. Под скрещиванием следует понимать соединение этих словесных форм (компонентов) в одно структурное целое на основе узла или контаминационных узлов. Контаминационный узел является неморфологической структурной частицей, созданной выделением из фонологического состава компонентов тех же самых фонем (напр., книжное *norwidma* — о поэтах, подражающих поэзии Норвида: *Norwid* + *widma*; студенческое *satysfikcja* — сомнительное удовлетворение: *satysfakcja* + *fikcja*). В зависимости от числа узлов имеем одно- и многоузловые контаминации. Учитывая долю форм компонентов, в структуре контаминации можно выделить конструкции: а) с полной формой обоих компонентов, б) с полной

формой одного из компонентов и фонологически сокращенной другого, в) с фонологически сокращенными формами обоих компонентов.

2. В результате скрещивания компонентов возникают смысловые композиции двух видов: а) являющиеся равнодействующей значений компонентов, которые в таких типах контаминаций связаны по принципу синтаксического ряда (сочинение, напр., книжное *widmotor*: *motor* — *widmo* — автомобиль, движущийся без водителя) или подчинения (субординация, напр., книжное *hitleratura*: гитлеровская литература); б) продолжающие значение одного из компонентов (напр., диалектное *mazajka* — красочный узор без цветов: *mazać* + *mazajka*). Компоненты контаминации могут происходить от тех же самых или разных семантических полей, могут быть также семантически обоснованными (когда между значениями компонентов возникают связи) или необоснованными (возникшие в основном по принципу звукового сходства).

3. Генетические и функционально контаминационные композиции очень дифференцированы. Среди них можно выделить: а) преднамеренные контаминации, основанные на сознательном сочетании слов, чаще в юмористических целях (в собранном материале — это студенческие контаминации и литературные неологизмы); б) непреднамеренные контаминации, к которым можно отнести диалектные и разговорные образования, контаминации детей, контаминации при афазии и оговорки, которые отличаются от остальных непреднамеренных тем, что осмысливаются после произнесения. В этих группах можно обнаружить специфические структурные и смысловые черты, присущие только отдельным группам.

R É S U M É

L'analyse structurale et sémantique, ainsi que la revue des types de contaminations, permettent de constater que :

1. Du point de vue de la structure formelle, la contamination est une sorte de composition consistant dans le croisement des formes de mot, complètes ou phonologiquement diminuées. Par le croisement il faut comprendre la liaison de ces formes de mot (componants) en une intégrité structurale à base d'un ou des noeuds de contamination. Ce noeud est une particule structurale non morphologique, formée par l'isolation, du rang phonologique de composants, des phonèmes identiques (p. ex.: litt. *norwidma* 'des poètes puisant des modèles de la poésie de Norwid': *Norwid* + *widma*; estud. *satysfikcja* 'satisfaction douteuse': *satysfakcja* + *fikcja*). Vu le nombre de noeuds il y a des contaminations à un et à plusieurs noeuds. Prenant en considération la participation des formes des

composants dans la structure de la contamination, on peut distinguer des constructions dont : a) les deux composants sont en forme complète, b) un composant est en forme complète, l'autre étant phonologiquement diminué, c) les deux composants sont phonologiquement diminués.

2. En résultat du croisement des composants se forment des structures sémantiques de deux sortes : a) étant la résultante des significations des composants, et ces derniers, dans ce type de contaminations, sont liés suivant le principe de rang (coordination, p. ex. : *widmotor* : motor — widmo 'auto roulant sans conducteur') ou de liaison (subordination, p. ex. : *hitleratura* : Littérature hitlérienne), b) continuant la signification d'un des composants (p. ex. : dial. *mazajka* 'dessin en couleurs sans fleurs' : mazać + mozaika).

Les composants de la contamination peuvent provenir des champs de signification identiques ou divers ; ils peuvent également être sémantiquement motivés (quand il y a des rapports entre les significations des composants) ou non motivés (formés surtout suivant le principe de ressemblance de sons).

3. Du point de vue génétique et fonctionnel, les structures de contamination sont très diversifiées. On peut y distinguer : a) les contaminations voulues consistant à une association consciente des mots le plus souvent pour des effets humoristiques (dans le matériel ramassé ce sont des contaminations employées par les étudiants et des néologismes littéraires), b) les contaminations non voulues auxquelles il faut compter : les structures dialectales et familiaires, les contaminations enfantines, les contaminations formées dans l'aphasie, de même que les fautes de prononciation qui se distinguent des autres contaminations non voulues par ce qu'on s'en rend compte après leur énonciation. Dans le cercle des groupes ainsi distingués on peut retrouver certains traits structuraux et sémantiques, caractéristiques seulement pour les groupes particuliers.

SKRÓTY ŹRÓDEŁ I KWALIFIKATORÓW

afaz.	— przykład z afazji
Bąk	— S. Bąk: <i>Gwara okolic Kramska w powiecie konińskim</i> , Wrocław—Warszawa—Kraków 1968
Butt.	— D. Buttler: <i>Polski dowcip językowy</i> , Warszawa 1968
dial.	— dialektyczne
Dor.	— W. Doroszewski: <i>Fizjologiczny mechanizm błędów językowych</i> , „Poradnik Językowy” 1950, z. 4
dziec.	— dziecięce
Fic.	— J. Ficowski: <i>Ptak poza ptakiem</i> , Warszawa 1968
Górn.	— H. Górnowicz: <i>Obserwacje nad rozwojem mowy dziecka</i> [w:] „Gdańskie Zeszyty Humanistyczne” X, Seria Fil. polska, Prace Językoznawcze 2, 1967

- gw. warsz. — gwara warszawska
- Kaczm. — L. Kaczmarek: *Nasze dziecko uczy się mowy*, Lublin 1966
- Kania — J. Kania: *Dezyntegracja polskiego systemu językowego w afazji*, Lublin 1967 [rozprawa doktorska]
- Karł. — J. Karłowicz: *Słoworód ludowy*, „Dwutygodnik Naukowy” 1878, I
- Klem. — Z. Klemensiewicz: *O tzw. przejęzyczeniach* [w:] *Ze studiów nad językiem i stylem*, Warszawa 1969
- Kord. — Z. Kordyl: *Psychologiczne problemy afazji dziecięcej*, Warszawa 1968
- Kuc. — M. Kucała: *Porównawczy słownik trzech wsi małopolskich*, Wrocław 1957
- Lip. — W. Lipoński: *O języku ludzi uprawiających sport na przykładzie żargonu lekkoatletów*, „Językoznawca” 1967, 16—17
- lit. — literackie
- Lop. — J. Łopatkiewicz: *Analiza zaburzeń nominacji w afazji*, „Rozprawy Wydziału Nauk Medycznych” II, Warszawa 1961
- Malin. — L. Malinowski: *Studia nad etymologią ludową*, „Prace Filologiczne” I—1885, II—1888, III—1891
- Mar. — M. Maruszewski: *Afazja*, Warszawa 1966
- Memp. — E. Mempel, J. Srebrzyńska, S. Żarski: *Analiza przypadków mieszanych zaburzeń mowy występujących w uszkodzeniach „tylnego obszaru afazji”*, „Rozprawy Wydziału Nauk Medycznych” II, Warszawa 1961
- og. pol. — ogólnopolskie
- Otręb. — J. Otrębski: *Życie wyrazów w języku polskim*, Poznań 1948
- pot. — potoczne
- przejęz. — przejęzyczenie
- Ross. — J. Rossowski: *Etymologie dzieciinne i kontaminacje*, „Poradnik Językowy” 1937/38
- sport. — sportowe
- stud. — studenckie
- Styl. — H. Kurkowska, S. Skorupka: *Stylistyka polska*, Warszawa 1964
- Wiecz. SGW — B. Wieczorkiewicz: *Słownik gwary warszawskiej XIX wieku*, Warszawa 1966
- Wielka zabawa — J. Cieślowski: *Wielka zabawa*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1967
- Worosz. — Przykłady W. Woroszyńskiego w książce K. Czukowskiego: *Od dwóch do pięciu*, Warszawa 1962
- Żebr. — J. Żebrowski: *O tzw. etymologii ludowej*, „Poradnik Językowy” 1938/39; także: *Uwagi o zniekształceniach językowych*, „Poradnik Językowy” 1938/39
- Żebr., O formach — J. Żebrowski: *O formach ekspresywnych*, „Poradnik Językowy” 1938/39
- ŻW — „Życie Warszawy”